УДК 273.915+288

О. Жданович
(Київ)

ВПЛИВ ІДЕЙ АДОПТИАНІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ АРІАНСЬКОГО ВЧЕННЯ

Аріанство – одне з найдавніших антитринітарних вчень у християнстві, котре виникло у Східній Римській імперії на початку IV ст. і було засуджене на Нікейському соборі. Проблема походження аріанського вчення є дискусійною. Неабиякий вплив на його формування, очевидно, мали ряд відомих адептів єретичних, стосовно офіційного християнства, течій, серед яких помітно виділяється представник адоптианізму, відомий антитринітарій другої половини III ст. Павло Самосатський. З його діяльністю тісно пов'язане ім'я Лукіана Антіохійського, котрого звинувачували у повному наслідуванні поглядів Павла Самосатського[1]. У даній статті автор намагається зіставити релігійно-філософські погляди цих двох відомих представників адоптианізму і виявити їх вплив на формування аріанського вчення.

У завдання статті входить з'ясування масштабів впливу ідей адоптианізму Павла Самосатського та його послідовника Лукіана Антіохійського на аріанство. У наукових дослідженнях останніх років дана проблематика, хоча й порушувалась, однак, у вітчизняній історіографії новітньої доби спеціально не висвітлювалась. Із фундаментальних праць попередніх дослідників можна виділити роботи А. Доніні,[2], А. Лебедєва[3], І.С. Свєнцицької[4], А. Каждана[5], В.П. Оргіша[6], Г.В. Флоровського[7] та інших. Проте, ці автори торкалися даної проблеми дуже побіжно, лише в контексті еволюції християнської церкви. Тож проблема джерел походження аріанства в науковій літературі фактично не висвітлювалася, тому дослідження витоків першої найбільшої антитринітарної єресі у християнстві і є метою даної статті.

Ще перед першими християнами стояла необхідність вирішення христологічного питання, тобто пояснити природу Ісуса Христа. З плином часу християнські мислителі у своїх спробах вирішити христологічну проблему, почали описувати природу і особу Христа, використовуючи терміни грецької філософії. У III ст. багато богословів зверталися до цього питання. Єретичні течії другої половини III ст. виявились чимось значно більшим, ніж просто вчення, спрямовані проти певних догматів офіційної церкви, з якими остання

неодноразово стикалася згодом. Ці єресі дали певні шаблони, які будуть використовуватися святими отцями ще багато століть потому. Усі антиортодоксальні вчення, котрі з'являться пізніше, будуть порівнюватися з єресями Савелія, Павла Самосатського, Арія.

Щоб краще зрозуміти джерела походження аріанства, спершу слід звернути увагу на деякі проблеми у християнстві у перші століття нової ери. У II ст. із різноманітних елементів античної релігії та філософії сформувалася синкретична релігійно-філософська течія – гностицизм. Християнство, в процесі свого становлення, зазнало сильного впливу гностиків. У гностичному християнстві яскраво визначились дві основні проблеми христології: по-перше, в результаті різкого протиставлення новозавітного Бога вітхозавітному виникла загроза монотеїзму, оскільки гностичний дитеїзм вказував на необхідність розробки уявлень про єдиносутність богів обох Заповітів в ім'я збереження монотеїстичного ядра релігії; по-друге, гностичне розуміння Христа, який лише зовнішнім чином був присутній в Ісусі, позбавляло ідею спасіння через втілення будь-якого змісту, оскільки вирішальна подія – поява спасителя – переносилась у середовище загального містичного відчуження. Тим самим підривався авторитет релігійної віри, заснованої на переконанні в можливість спасіння через реальну присутність Бога в самій людині. Гностики визначали Христа як одну із вищих сил, як надприродну істоту. Вони називали його Логосом, тобто Словом, або Розумом Божим. Від Логоса гностики відрізняли Ісуса, сина Йосипа і Марії, праведну й мудру людину. Христос лише тимчасово зійшов на Ісуса, щоб проповідувати нову віру, але залишив його напередодні смерті. Духовна істота, еон Христос, не міг ані страждати, ані померти[8]. Гностичне християнство являло собою яскраву суміш іудаїзму, філософії різних відтінків та містичних позахристиянських вчень, котрі лише частково торкалися християнства. Саме з часів появи гностицизму починає активно розроблятися христологічна теологія, котра потім опиниться в центрі суперечок на церковних соборах IV – V ст.

З появою та поширенням гностицизму розгорнувся енергійний антигностичний рух за "істинну" науку про спасителя. З'явились церковно-богословські течії, котрі прагнули до створення христології на основі біблійного єдинобожжя. Вони отримали назву монархіанських (від грец. "старшинство одного"), так як визнавали одну божественну іпостась, єдину монархію Бога-Отця. Існувало два напрями монархіан. Модалістичне монархіанство (савеліанство) вважало, що Христос є проявом Бога-Отця, його модусом. Ідеї

модалістичного монархіанства були розвинуті на початку III ст. Савелієм Птолемаїдським, який походив із Птолемаїди Лівійської і був пресвітером у Пентаполісі; близько 200 року Савелій з'явився у Римі, мав значний вплив на римського єпископа[9]. Як і для усіх монархіан, для Савелія вищою ідеєю була ідея єдиного Бога, монади, або "синоотця". Ця монада є недосяжною, позбавленою усякого розподілу єдністю, є Бог в самому собі, у стані досконалого спокою і мовчання. Монаду можна представляти як невловиму математичну точку, яка містить в собі усе суще. Світотворення починається з того, що в силу внутрішньої потреби саморозвитку монада розширюється, мовчазний Бог починає промовляти, Синоотець відкривається світу як Логос. Однак, Логос ще не Син і не Отець, а єдина сутність, яка проявляється у трьох найменуваннях, особах: в Отцеві, Синові й Духові. Якщо в процесі творення світу усі вони виступають як Єдине, то по відношенню до людини Отець, Син і Дух уже зливаються в одне. Отець, відомий по Старому Заповіту, дав синайське законодавство – це було перше одкровення чи слово Логосу. З Нового Заповіту починається другий діалог: Логос перетворюється на Сина, його проповідь, втілення та спокута були головними проявами другого одкровення. Після сходження на апостолів Святого Духа, починається третій діалог. Але Дух перебуває серед людей не вічно – він теж з часом перетвориться на Логос, а сам Логос повернеться в монаду[10]. Єресь Савелія особливо широко розповсюдилась у Лівії і мала такий вплив, що в середині III ст. Син Божий тут взагалі не проповідувався. Церква змушена була боротися з савеліанством усіма доступними їй засобами. У 261 році це віровчення було засуджене як єретичне на Александрійському соборі, а у 262 році – на Римському. Однак, небагаточисельна секта савеліан продовжувала існувати аж до V ст.[11] Церковний історик Євсевій Памфіл наводить свідчення Діонісія про єресь савеліан: "Про вчення, яке нині з'явилося у Птолемаїді у Пентаполі, нечестивому, переповненому хули на Бога Отця Вседержителя і Господа нашого Ісуса Христа, абсолютної невіри в Єдинородного Сина Божого, народженого перед усім живим, Слова втіленого і нерозуміння Духа Святого, у мене є свідчення, які йдуть з двох сторін: офіційні документи і бесіди з братами..."[12].

Динамічне, або адоптианістичне, монархіанство виходило з обожествленної людської особистості Христа і визнавало його божественність як певну силу. Вони вважали, що Ісус міг бути "всиновленим" (adoptio), і через те обожненим. Важливою рисою обох напрямів монархіанства була боротьба з христологією, яка містила

вчення про Логос. Вона визначалася їх негативним відношенням до гностицизму, до "філософського" християнства. Звідси й характерна назва монархіан – алогіани. Адоптианізм у своєму богослов'ї йшов від інтерпретації елліністичного вчення про Логос, те, що Іоанн (євангеліст) називає Господа Словом, котре спочатку було у Бога, означає лише те, що Логос є особливою духовною силою Бога, яка виділила Христа з числа інших святих. Ці погляди, відображені в ученні Феодота і Артемона знайшли подальший розвиток у творчості найвидатнішого представника адоптианізму Павла Самосатського, знаменитого антитринітарія середини III ст. (антіохійський єпископ, усунутий імператором Авреліаном). Він стверджував, що Христос є простою людиною, яка набула божественним шляхом самовдосконалення, і намагалася інтерпретувати важливі ідеї християнства в дусі аристотелізму. Згідно з його поглядами, котрі пізніше знайдуть відображення у аріанстві, Логос завжди залишається безособовою силою. Христос був звичайною людиною, але в нього вселився Логос. Отже, між Христом і Богом можлива єдність лише думок і волі, але не природи. Бог має єдину іпостась. Ісус же – лише людина, котрій була дана сила зверху[13]. Афанасій Великий у своєму творі "До єпископів Єгипту і Сирії – окружне послання проти аріан"[14] зазначає, що Павло Самосатський нехтує Святим Писанням: "Для чого Писання Самосатському, котрий заперечує Боже Слово і пришестя Слова... пророковане і вказане у Писаннях Старого та Нового Заповіту!"[15]

Основні ідеї адоптианізму, які проповідував Павло Самосатський, на початку IV ст. були переосмислені александрійським пресвітером Арієм та лягли в основу його віровчення, котре згодом переросло у масштабний антитринітарний релігійно-філософський рух, ставши причиною закладення основ для вироблення християнської ортодоксальної догматики.

Вчення александрійського пресвітера Арія було помічене ще єпископом Александрії священномучеником Петром (пом. у 312 р.). Як зазначає Порфірій (Успенський) у своєму творі, присвяченому першим александрійським патріархам[16], Арій був головним прибічником Мелетія, лівійцем за походженням, "ця людина [Арій], котра вже тоді відзначалася своєю силою в словесних баталіях і здатністю переконувати... була рукопокладена Св. Петром у диякони. Але коли останній відлучив Мелетія та його послідовників, то Арій озброївся проти його уявного самовладдя і так вперто наголошував на своїй думці, що єпископ заборонив йому користуватися посадою. Саме в

цей час відбувалося найбільше, але вже останнє гоніння."[17] Далі Порфірій говорить, що Арій просив "багатьох своїх друзів, як духовних, так і з мирян, щоб вони просили за нього перед єпископами, що ті й зробили. Коли вони сподівались, що єпископ виконає їхнє прохання, Петро промовив гучним голосом: "Хай буде проклятий Арій Господом нашим Ісусом Христом нині і в майбутньому."[18] Церковний історик кін. IV – поч. Vст. Сократ Схоластик наводить легендарне пророцтво єпископа Петра, засноване на видінні йому Христа в розідраній ризі. На запитання єпископа: "Господи, хто розідрав так Твою ризу?" Він отримав відповідь: "Арій", і через це він узнав, що Арій принесе багато зла і біди церкві."[19] Незважаючи на те, що вище подані свідчення є легендарними і недостовірними, ми можемо говорити про те, що вже на початку формування аріанського віровчення Арій був досить відомим у церковних колах, і навіть являв неабияку загрозу церковному спокою.

Суперечка між Арієм та Александром спалахнула випадково у 317 р. Єпископ Александр зазвичай любив збирати навколо себе александрійських пресвітерів та іноді пропонував їм для роз'яснення догматичні питання. На одному з таких зібрань Александр торкнувся питання троїчності Бога. В процесі обговорення цього питання єпископом було проголошено, що "Свята Трійця є в Трійці єдиною", і, як зазначає Сократ Схоластик, пресвітер Арій, гадаючи, що Александр наводить вчення Савелія Птолемаїдського (Лівійського), висловив іншу думку, прямо протилежну думці Савелія. І на слова єпископа почав заперечувати, говорячи, що якщо Отець народив Сина, то народжений має початок буття, а звідси ясно, що був час, коли не було Сина, і це означає, що Син походить із небуття[20]. У своїх подальших проповідях Арій все частіше звертався до питання, яке хвилювало його слухачів: хто ж був Ісус Христос, засновник нової релігії? Якщо залишатися на позиціях єдинобожжя, не можна не бачити, що лише один Бог є вічним, не має початку в часі, є істинний, мудрий, благий. Але, яке ж тоді місце Христа, котрого називають Сином Божим?[21] Якщо він Син, то його особливість полягає у тому, що він був народжений. Отже, він по своїй сутності відрізняється від Бога-Отця, котрий ніколи не був народжений, не має початку в часі, існував завжди. Інакше кажучи, Христос (Логос) був створений раніше за всіх інших істот, але все ж таки створений. Арій не позбавляв Христа божественності: він прямо називав його Богом, довершеним створінням, єдинородним Богу; тільки божественність не належала Христу від народження, а була здобута ним, дана йому Богом за те,

що він залишився незмінним у добрі, адже Ісус був створений змінюваним, подібно до усіх істот. Таким чином, Христос є напівбогом[22].

Вчення Арія в значній мірі визначалося загальними передумовами Антіохійської школи та філософії Аристотеля. В основі богослов'я лежало положення про трансцендентність Бога і, як наслідок, його непричетність до будь-яких еманацій у вигляді ділення чи народження. Таким чином, не могло бути мови про Сина Божого як однаково вічного з Богом. У гострому протиріччі стояло б уявлення про народження Сина від Батька, Отця, хоча б і в часі. Можна говорити про Сина тільки як про такого, що з'явився з часом і був створений з нічого. Згідно з теорією Арія, Син Божий народився з волі Бога раніше від часу і століть, саме тоді, коли Бог захотів створити людей через Його посередництво. Догматичні погляди Арія відображались у його проповідях. В особливості, текст із книги Притч (8.22): "κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ." ("Господь створив мене почином путі своєї, першою з його чинів споконвічних.")[23] Ця фраза, яка часто використовувалася аріанами, давала привід Арію розвинути своє вчення про тварність Сина Божого.

Наведемо основні положення вчення Арія:

1) Логос має початок свого буття, бо інакше була б не монархія, а діархія. Він не був би Сином, адже Син не є Отець;

2) Логос походив не з єства Отця – що призвело б до гностичного поділу божественного єства. Він створений з нічого по волі Отця;

3) Син має до-часове і до-світове буття, однак не вічне. Отже Він не є істинно Бог, а істотно відрізняється від Бога-Отця. Він є творінням;

4) Хоча Син і є творінням, він має переваги перед іншими істотами. Між Богом і Логосом існує безкінечна відмінність, а між Логосом і творінням лише відносна;

5) Якщо Син називається рівним Отцю, то це потрібно розуміти так, що Він по благодаті і по благоволінню Отця зробився таким – Він усиновлений Син. Дещо неправильно, в широкому сенсі Він називається Богом;

6) Його воля спочатку була здатна і до добра, і до зла. Він не є незмінюваним. Лише через направлення своєї доброї волі Він зробився безгрішним і благим[24].

Підхід Арія до тринітарних суперечностей відображав античний спосіб мислення. Він намагався застосувати формальну логіку до

християнського ірраціоналізму. Слід зазначити, що за богословськими суперечностями того часу стояло складне переплетіння вірувань і традицій, прагнення до уніфікації віровчення, оформлення догматів тієї релігії, котра в період свого зародження менш за все була догматичною. Підтримка тієї чи іншої богословської теорії залежала, перш за все, від соціально-політичних поглядів конкретної людини чи християнської групи. Арій та його прибічники були вихідцями з міського середовища, яке ще зберігало принципи античної освіти, вивчали в школах античну риторику і логіку. Але християнське віровчення саме тому й отримало розповсюдження, що воно не підкорювалось логіці: віра в чудо, містичну можливість, в те, що Христос був і божеством, і людиною, породжувала надію на дивовижне спасіння кожного віруючого. Тож, своїми міркуваннями Арій спонукав багатьох до дослідження питання[25].

Аріанство, отримавши початок в александрійській церкві, знайшло прихильників у Єгипті, Лівії та Верхній Фівіаді і поширилося на інші єпархії та міста[26]. Широке розповсюдження вчення александрійського пресвітера в різних районах імперії слід вважати закономірним з огляду на посилення аристотелівських тенденцій у християнстві, починаючи з другої половини II ст., і особливо у III ст.[27] Розгорілася суперечка, котра вийшла за межі церкви і становила загрозу ідеологічній єдності держави. Однією з причин виникнення розколу в середині церкви стало розходження у догматичних питаннях, та, очевидно, особисті взаємини, спричинені боротьбою за владу між Арієм та александрійським єпископом Александром. Вчення, яке відстоював Александр було розроблене дияконом Александрійської церкви, помічником єпископа, Афанасієм Александрійським, і отримало назву – афанасіанство*.

Противники Арія, заручившись підтримкою імператора, котрий вбачав у богословській суперечці загрозу для суспільно-політичного життя імперії, виступили проти його віровчення. Так, для вирішення проблеми, у 325 р. було скликано Перший Вселенський собор у Нікеї[28], і цим започатковано новий орган життя церкви – церковні собори. На них в подальшому вирішувались різні суперечки з-приводу природи Христа, засуджувалися чи виправдовувались єресі, розроблялась догматика християнського ортодоксального віровчення. На Нікейському соборі аріанство було засуджене і проголошене єрессю, а самого Арія було відправлено на заслання до Ілірії. Імператору Константину Великому для зміцнення своєї влади в

* Саме афанасіанство стало основою для вироблення християнської ортодоксальної догматики.

імперії, потрібна була сильна і єдина церква, саме тому він засудив аріанство та став на бік афанасіанства, яке стало на той час панівною течією у християнстві.

Незважаючи на те, що дискусія, яка розгорілася навколо вчення Арія, мала суто релігійну природу, вона охопила майже усі верстви населення. Аріанство отримало значну популярність серед мас і, на нашу думку, воно цілком реально могло перемогти в суперечці, що розгорілася в 20-х роках IV ст. і стала причиною скликання собору. Однак, як відомо, обставини склалися інакше. Втім, аріанський рух у першій чверті IV ст. мав досить важливе значення в суспільно-політичному житті Східної Римської імперії, адже він сприяв консолідації ортодоксальної церкви та зміцненню в ній позицій держави. Саме завдяки аріанству було скликано Нікейський собор – перше загальне зібрання представників християнського руху, на якому остаточно оформилась структура церкви та було закладено основи для подальшої розробки християнського ортодоксального віровчення.

Вчення Арія поширилося спочатку в Александрії, потім за її межами. Арій пропагував його у проповіддях і піснях, звернених до ремісників. Логічність міркувань александрійського пресвітера приваблювала багатьох освічених діячів церкви, єпископів великих міст Палестини і Малої Азії[29]. Широку популярність вчення Арія, на нашу думку, можна пояснити тим, що фундамент, на якому воно зросло, вже був закладений попередниками пресвітера. Антитринітаризм як певна система релігійних поглядів, отримав популярність серед населення Римської імперії ще наприкінці III ст., і з тих пір більшість єретичних течій ґрунтувалися саме на антитринітарній платформі.

Ми вже зазначали, що безпосередніми джерелами формування аріанства були вчення Павла Самосатського та Лукіана Антіохійського. Адоптианізм Павла Самосатського нами було розглянуто вище. Залишилося з'ясувати, хто такий Лукіан і яким чином його погляди вплинули на формування аріанства. Ось як писав про початки вчення Арія єпископ Александр: "закваску свою воно [аріанство] отримало від вчення Лукіана ...воно є не що інше, як наслідування єресі Павла Самосатського, котрий відлучений був від спілкування з церквою, а з ним і наступник його Лукіан, кілька років тому сам відокремився від спілкування з трьома єпископами..."[30] Арій і Ахілл та їм подібні нечестивці, напившись із цього мутного джерела, надумали обновити ці богопротивні єресі та розсіювати тут свої шкідливі плевели..."[31] Однак, це не означає, що Арій просто запозичив своє вчення у Лукіана, немає підстав відкидати самостійність

тверджень Арія. Погляди александрійського пресвітера просто ґрунтувалися на антитринітарній доктрині, котра вже була розроблена, однак, як відомо Арій пішов далі, і розвинув цю доктрину, надавши їй соціального забарвлення.

Про особу Лукіана Антіохійського відомо небагато. Як зазначалося вище, він був пов'язаний з Павлом Самосатським, й довгі роки жив під забороною, – "при трьох єпископах"[32], але, помер він як мученик під час діоклетіанових гонінь 303-313 рр. Його ім'я було внесене до церковних диптихів та вшановане церквою. Церковний історик Євсевій Памфіл відзначав Лукіана Антіохійського як " ...людину чудову... котра у присутності імператора проповідувала про Небесне Христове Царство спочатку словесно, в апології, а потім своїми вчинками"[33]. Лукіан був видатним біблеїстом і продовжував розпочату відомим ранньохристиянським богословом Орігеном Александрійським роботу над виправленням грецького біблійного тексту[34]. Антіохійський мученик інтерпретував найважливіші положення християнської проповіді в дусі аристотелізму. Філософія Аристотеля знову ожила у другій половині II ст.н.е. після тривалого забуття. Особливо це стосується творів останнього періоду діяльності філософа. У III ст. Сирія стала одним із центрів найбільшого розповсюдження аристотелізму. Учні Лукіана Антіохійського називали себе "конлукіаністами". Вони відзначалися гарним знанням категорій аристотелівської метафізики, вимогами абсолютної трансценденції Бога, буквальним тлумаченням Біблії та суворим моральним життям, близьким за характером до стоїцизму[35]. Очевидно, саме від Лукіана Антіохійського Арій успадкував добре знання категорій аристотелівської метафізики, ідею абсолютної трансцендентності Бога, вимогу буквального тлумачення Біблії і принципи суворого морального життя.

Наперекір встановленій ще з V ст. думці про аріанство, як про продукт оригенізму чи александрійскої школи, ми можемо, спираючись на джерела, наголошувати на антіохійському походженні самого Арія, як учня Лукіана Антіохійського, та незаперечності простеження у його вченні аристотелівських тенденцій, адже, як відомо, александрійці тяжіли до філософії Платона, Антіохія ж – до філософії Аристотеля.

У контексті висвітлення впливу поглядів Лукіана Антіохійського на аріанство, ми не можемо оминути увагою погляди вже згадуваного відомого ранньохристиянського філософа III ст. Орігена Александрійського. Він звертається до питання про перевтілення "...

Господа і Спасителя нашого, як і чому він зробився людиною?"[36] Посилаючись на Святе Письмо, він перераховує усі достоїнства Христа, притаманні його божественній природі. Однак, "... з усіх чудес та великих справ, що мають відношення до Нього, в особливості те викликає подив людського розуму – і сама думка смертної істоти ніяк не може зрозуміти того, що така велика могутність божественної величі – Саме Слово Отче і Сама Премудрість Божа, в якій створене усе видиме й невидиме, ...увійшла в утробу матері, народилася немовлям і плакала, подібно до плачучих немовлят; що потім цей Син Божий був збентежений смертю ...був доведений до смерті ...і через три дні воскрес."[37] Таким чином, ми бачимо у Ньому "дещо людське, чим Він, очевидно, ніскільки не відрізняється від загальної немочі смертних, з іншого ж боку, – дещо божественне, що не властиве жодній іншій природі, окрім тієї першої і незреченної природи Божества. Ось тут і виникають труднощі для людської думки: вражена подивом, вона вагається, куди схилятися, чого дотримуватися, до чого звертатися."[38] Оріген Александрійський прагнув поставити факти містичного життя у зв'язок з особою Христа і етичним вченням християнства. Він вперше у патристичній літературі висунув думку про містичну посередність Христа-Логоса між Богом і людиною.

Лукіан Антіохійський був рішучим противником Орігена Александрійського, прагнув александрійському алегоричному методу протиставити метод прямого і буквального історико-граматичного тлумачення. Однак, погляди Лукіана Антіохійського не були дуже далеким від поглядів Орігена Александрійського. Про це свідчить те, що багато хто з його учнів, включаючи Арія, були ще й орігеністами. Не випадково аріани так часто посилаються на Орігена Александрійського і на Діонісія Александрійського. Противники Орігена Александрійського в екзегетиці, вони залишалися орігеністами у богослов'ї. У всякому випадку проблематика аріанського богослов'я зрозуміла з орігенівських передумов, і подолання аріанства історично виявилося одразу і подоланням орігенізму в троїчному богослов'ї. Система Орігена Александрійського в цілому в той час ще не обговорювалася, загальне питання про її правовірність було поставлене в кінці IV ст. Одним з висновків аріанських суперечок є не лише зречення орігенізму, але і його подолання[39].

Під впливом ідей александрійця субординастичні погляди про причетність Сина (Логоса) до Отця отримали розповсюдження в широких колах, і таким чином, був підготовлений ґрунт для тієї смути,

котру викликав виступ Арія. Тож, говорячи про вплив адоптианізму на розвиток аріанського віровчення, ми не можемо не відзначити тісний зв'язок цих двох неортодоксальних християнських течій з особою Орігена Александрійського – одного з найвидатніших богословів свого часу.

Отже, розглянувши основні ідеї адоптианізму III ст. та порівнявши їх з основними положеннями аріанського догмату, ми можемо зробити висновки, що антитринітарні єресі, починаючи з III ст. набули величезного поширення в середині християнської церкви. Звичайно, не підлягає сумніву, що Арій у своїх поглядах спирався на своїх ідеологічних попередників – Павла Самосатського та Лукіана Антіохійського, розробляючи, однак, своє, неповторне, ширше та сильніше віровчення. Саме аріанство стало найпотужнішою єретичною течією в християнстві завдяки тому, що увібрало в себе не лише погляди адоптианістів, але й ідеї інших ранньохристиянських філософів та богословів. Одним із факторів популярності явища аріанства серед населення було також те, що це вчення не стало лише вченням, а переросло у потужний масштабний релігійно-філософсько-державний рух Східної Римської імперії. На нашу думку, це й стало однією з причин розширення популярності аріанства в часі та просторі. В даній статті ми торкнулися лише одного аспекту джерел формування аріанства, однак, є багато недосліджених аспектів цієї проблеми (впливи іудаїзму, мітраїзму, представників пізньоантичної філософії, поглядів Орігена Александрійського та інших на формування та розвиток аріанського догмату), котрі потребують детального вивчення і розробки у вітчизняній історичній науці.

Annotation

The article "The influence of adoptianism ideas for the development of arianian dogma" describes the influence of religions -philosophical ideas of the well-known representatives of antitrinitarious dogma of the III centuries, (dynamic monarchianism or adoptianism of Paul from Samosata and Lukian from Antiochy) for the development of arianism – the heretic tendency among Christianity in the first quarter of IV century; clears up the scale of adoptianism ideas of Paul from Samosata and his follower Lukian from Antiochy for Arian's dogma.

Анотація

У статті "Вплив ідей адоптианізму на формування аріанського вчення" висвітлюється вплив релігійно-філософських поглядів

відомих представників антитринітарного віровчення III ст., динамічного монархіанства або адоптианізму, Павла Самосатського і Лукіана Антіохійського на формування аріанства – єретичної течії у християнстві у першій чверті IV ст.; з'ясовуються масштаби впливу ідей адоптианізму Павла Самосатського та його послідовника Лукіана Антіохійського на вчення Арія.

---

[1] Див.: Послание Александра, епископа Александрийского, к Александру, Константинопольскому епископу, по случаю появления Ариевой ереси // Порфирий (Успенский). Александрийская патриархия. Сборник материалов, исследований и записок относящихся до истории Александрийской патриархии, составленный архимандритом Порфирием (Успенским) / Под ред. Хр. М. Лопарева. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1898. – С. 330.

[2] А. Донини. У истоков християнства. – Москва, 1979.

[3] Лебедев А.П. Эпоха гонений на христиан. – Москва, 1997.

[4] Свенцицкая И.С. От общины к церкви. – Москва, 1985.

[5] Каждан А. От Христа к Константину. – Москва, 1965.

[6] Оргиш В.П. Античная философия и происхождение христианства. – Минск, 1986.

[7] Флоровский Г.В. Восточные отцы IV века. – Москва, 1992.

[8] Каждан А. От Христа к Константину.... – С. 252.

[9] Рыжов К.В., Рыжова Е.В. Сто великих пророков и вероучителей. – Москва, 2002. – С. 203.

[10] Там же. – 203-204.

[11] Там же. – С. 204.

[12] Eusebius. Historia ecclesiastica. 7. 6.

[13] Оргиш В.П. Античная философия и происхождение христианства... – С. 148-149.

[14] Афанасий Великий. К епископам Египта и Сирии – окружное послание против ариан // Творения в четырех томах. – Ч. 2. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1903. (Репринт: Валаамский монастырь, 1994). – С. 11-41.

[15] Там же. – Гл. 4.

[16] Исследования о первых александрийских патриархах // Порфирий (Успенский). Александрийская патриархия. Сборник материалов, исследований и записок, относящихся до истории Александрийской патриархии, составленный архимандритом Порфирием (Успенским) / Под ред. Хр. М. Лопарева. – Т.1. – Санкт-Петербург, 1898.

[17] Исследования о первых александрийских патриархах... – С. 104.

[18] Там же. – С. 115.

[19] Socratus. Historia ecclesiastica. I. 6.

[20] Socratus. Hist. eccles. I. 5.

[21] Каждан А. От Христа к Константину... – С. 284.

[22] Див.: Свенцицкая И.С. От общины к церкви... – С. 215; Каждан А. От Христа к Константину... – С. 285; Оргиш В. П. Античная философия и происхождение християнства... – С. 151; Флоровский Г.В. Восточные отцы IV века... – С. 10 тощо.

[23] Septuaginta P 8.22.1

[24] Див. про аріанський символ віри, напр.: Афанасий Великий. К епископам Египта и Сирии – окружное послание против ариан. 12. // Творения в четырех томах. – Ч. 2. – Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1903.;

Поснов М.Э. История Христианской Церкви. – Брюссель, 1994. – С. 333; Головащенко С. Історія християнства. – Київ, 1999. – С. 57.

[25] Свенцицкая И.С. Раннее христианство: страницы истории. – Москва, 1988. – С. 9.

[26] Там же. – С. 10.

[27] Socratus. Hist. eccles. I. 6.

[28] Див.: Eusebius. De vita Constantine III, 4; Socratus. Historia ecclesiastica. I, 13; Деяния Вселенских Соборов, изданные в русском переводе при Казанской духовной академии. – Т. 1 – Казань, 1859. – С. 30.

[29] Каждан А. От Христа к Константину. Москва... – С. 286.

[30] Послание Александра, епископа Александрийского, к Александру, Константинопольскому епископу, по случаю появления Ариевой ереси.... – С. 330.

[31]Там же.

[32] Послание Александра, епископа Александрийского, к Александру, Константинопольскому епископу, по случаю появления Ариевой ереси.... – С. 329.

[33]Eusebius. Historia ecclesiastica. 8. [306]. 13. 2.

[34]Флоровский Г.В. Восточные отцы IV века. Москва... – С. 8.

[35]Донини А. У истоков християнства... – С. 246.

[36] Ориген. О началах. – Кн. 2. – Гл. 6. 1.

[37]Ориген. О началах. – Кн. 2. – Гл. 6. 2.

[38] Там же.

[39] Флоровский Г.В. Восточные отцы IV века... – С. 9.